

Från Arilds dagar

LARS BÄGERFELDT

Från Arilds dagar

Från Arilds dagar

Lars Bägerfeldt

Från Arilds dagar
av Lars Bägerfeldt

Fra arilds / araldis / arelds tid . . . , av ett aar alda
(jfr Voluspa: *ár vas alda*), till isländskan *ár*, tidigt,
och som substantiv 'början' (jfr arla); alltså
i tidernas början.

(utdrag ut Svensk etymologisk ordbok, av Elof Hellquist)

Foto:
Lasse & Josefin Bägerfeldt samt Amanda Gunnarsson.

Tryckt av Kompendiet i Göteborg 2008.

ISBN 91-88418-12-X

Innehåll

Det som blev kvar	7
Medan de ännu levde	8
Hitom och bortom betesmarkerna	13
Ärvda sedvänjor och kunskaper	18
Tingets mål och mening	20
Krigarnas rätt	22
Språkets avbild av världen	29
Föremålens forbundna traditioner	32
Andarnas närvaro.....	36
Vardagar	42
Tröst	45
Sökandet långt i efterhand.....	50

Det som blev kvar

Vindarna sveper förbi ute i backar och slänter och förefaller vara lika svårfångade som minnena av alla gångna händelser. Till slut kyler de märg och ben hos betraktaren som kommit till de gamla uppställda stenarna i ett försök att finna svaren på några av de frågor som hopat sig om våra föregångare ute i bygderna. En och annan insikt i sökandet efter förfäderna ökar hoppet om att kunna förstå hur de levde och hade det.

Ute i backar och ängsmarker, men också på många andra ställen, finns spåren ibland kvar efter våra förfäder. Inte bara sådant som sträcker sig några få generationer tillbaka och som vi känner igen, utan betydligt äldre och mer svårtolkade lämningar efter människor vars namn och inbördes släktskap är bortglömt även för de minnesgoda. Sedan dess har några tiotal generationer förflutit. I somliga fall ända upp mot två hundra generationer eller ännu mer. Minnet efter dem har bleknat bort. Personerna och bragderna hålls inte längre vid liv genom berättelser. Allt har fallit i glömska, deras dåd och byggnader, liksom deras kläder, redskap och vapen. Bara i sällsynta fall har något blivit kvar. Stenarna som står uppställda i backar och ute på slätter ter sig som fragment för oss över deras vardag och annorlunda sedvänjor. Föremål som kommer fram ur myllan leder ofta bara till fler frågor än till några slutgiltiga svar. Överallt hopar sig funderingarna kring deras levnadsöden och gångna händelser i bygden.

I skuggan av de resta stenarna, på dolda platser under grästorv och blåbärsris, gömmer sig rostiga järnföremål och flintaföremål. Tidens gång har antingen lyckats bevara eller hunnit bryta ner benen på de personer som ärades vid livets slut och fick med sig fina gåvor. För många av dem nöjde man sig med hyllningar och sorg de närmaste dagarna efteråt, innan släktingarna försökte ledsaga den vilsna anden och uppmanade den att bege sig bort från gården och sin tidigare hemvist för att i stället söka sig till dödsriket. I dessa fall blev ingenting kvar till eftervärlden. Inga gåvor följde med kroppen, som försvann spårlöst för alla efterkommande. Hos de främsta i samhället var det dock en djupt rotad sed att ge den döde en fast plats i landskapet, ifall anden framledes av egen lust eller på uppmaning av de kvarvarande i ätten ville återvända och rådgöra med dem i allehanda frågor. Sådan förfäderskult var periodvis allmän och viktigt inför betydelsefulla beslut. Andra ändamål med att upprätthålla kontakten var att anden kunde förväntas skydda boskap och folk ute på ägor, för att undkomma rovdjur, oväder och illasinnade människor.

De som dog hemma vid gården och inte som vissa andra långt bort i främmande bygder, samt hade rikedom och ära nog för att skilja sig i mängden, hedrades ibland med stora eller många stenar. Var tid hade sina symboler och former för stenarnas urval, placering och uppställning. En del byggdes enbart till den dödes ära, medan andra hade byggts långt tidigare av andra skäl för att senare ge plats åt den dödes ben och gåvor. Förutom markfasta eller hopsamlade stenar fanns säkerligen så mycket annat vid dessa anordningar, men av ett slag som inte blev bevarat till eftervärlden. Trä, skinn, kläde och färger bör det emellanåt ha förekommit rikligt av i somliga fall, men som vi numera bara kan gissa oss till för att försöka förstå den prakt som bör ha funnits på dessa platser. Bara fantasin kan fylla upp de stora luckorna mellan de spröda resterna när allt annat har gått förlorat.

Medan de ännu levde

Slutet på deras liv känner vi till, i synnerhet för de fåtal utvalda vars ätter kände förpliktelser gentemot de bortgångna. De samlade stenar för sin egen och kommande generationers skull, men också som stöd för den dödes ande. Där-

emot är deras liv i övrigt höljt i dunkel. Somliga, för att inte säga de flesta, levde sina liv på gården och ute på ägorna, men de kom sällan eller aldrig utanför bygdens råmärken. För dem som ägnade sig åt hantverk, handel eller krigiska sysslor var dock bygdens trygga boningar mest en plats där man övervintrade inför kommande värv och faror. Där var inte längre blodsbanden det avgörande skälet till samarbete, utan eder och hedersallianser, som möjliggjorde storslagna krigsföretag eller långfärder med dyrbara laster.

Hemmets stillhet och ro fyllde husen, vars enda eller fåtaliga rum sällan var större än nödvändigt och därtill sparsamt inredda. Det dyrbaraste som fanns, när vinterns hårdaste sidor vändes mot dem, var värme. Trots att man lät bygga hus med särdeles låg takhöjd och där taken på långsidorna gick så gott som ända ner till marken, med nästan obefintliga väggar utom på kortsidorna, lät man hundar och boskap få dela utrymmet därinne, för att hålla kylan borta så mycket som möjligt. I rikare hem bodde folk och få i var sin del av boningshuset, men likafullt i samma byggnad. Hela familjen fick maka ihop sig och de sov ofta under samma dunbolster och täcke för att inte frysa ihjäl under nattens kallaste timmar. När solen gick ner försvann både värme och ljus. Tjärstickor och tranlampor kunde ge ett visst sken i rummet under de långa kvällstimmarna. I annat fall var det alldeles mörkt. Härden mitt på golvet var ofta kall och grå av aska. Alltför sällan fanns det ris eller brännved till hushållen. Skogarna var vanligen små och övriga delar av landsbygden hade sedan länge förvandlats till betesmarker, både nära i bördiga slättområden och ute i karga bergspartier. Alla brännbara grenar och kvistar, både på marken och uppe i träden, var hemburna sedan länge och de små yxorna förslog inte mot stadiga trädstammar och stora tjocka grenar. Först när sågen blev allt vanligare, några sekler efter kris-

tendomens införande, öppnades oanade möjligheter att få värme, inte bara inne i husens utan också när det gällde maten och hela kosthållet. Först då murades spisar med skorstenar och bakhällar, inrättades egna personliga sängar för de bäst bemedlade och höjdes väggarna så att takets nederkant kom upp från marken en aning längs långsidorna. Där öppnade man efter en tid gluggar för ljusets skull och satte in fönsterglas. Ved var inte längre samma bristvara, så som det varit i flera tusen år. Ett nytt och till många delar annorlunda liv kunde börja för alla som bodde ute i bygderna och tog hand om sina egna gårdar. I dag är det svårt att förstå hur de stod ut och klarade sig.

Familjelivets form och väsen förändrades knappt alls under hela den långa perioden från de första böndernas tid och ett par hundra generationer framåt, ända in i historisk tid, tills för bara några sekler sedan. Få fick uppleva sina farföräldrar och morföräldrar. Det var inte ens alla som hade sina föräldrar kvar när de gifte sig, men ändå var livet besynnerligt traditionsbundet och likartat, generation efter generation. Allt var som förut. Förutsättningarna att hålla sig i liv var någorlunda desamma för dem alla, fattiga som rika, människor som boskap. Att födas var inget löfte till någonting. Sjukdomar och olyckor stod ständigt för dörren. Många dog tidigt. Griskultingar, killingar, lamm, kalvar och föl dog på grund av undernäring och missförhållanden, liksom barnen i familjens egen kull vilka ofta dog i förtid. Under kristen tid var barnbegravningar i vigd

jord betydligt vanligare än jordfästelser av de som just hunnit upp till vuxen ålder, som i sin tur var mer vanligt än för de gamla som hunnit passera 50 eller 60 år. De sammanlevande makarna i ett hjonelag, eller äktenskap som vi säger, fick omkring sju barn i genomsnitt, varav bara tre av dem blev gamla nog att, så snart mognaden var uppnådd vid 15-års ålder, bilda egna familjer. Fäder och bröder från olika släkter möttes och gjorde upp om äktenskap mellan dem som närmade sig den rätta åldern, sedan de unga ibland fått säga vad de själva tyckte om det tilltänkta valet. Rättsligt sett var denna överenskommelse lika viktig som jordaskifte och jordöverlåtelse samt gäldandet av bot för att häva svåra tvister mellan olika ätter eller gottgöra uppkomna skador och manndrap. Det enda som kunde förmå de två sammanförda makarna att skiljas åt var barnlöshet, ty avlandet av egna arvingar var det främsta skälet till samlevnaden.

Varför var det under långa tider så viktigt att just männen tog sig an alla sysslor och ärenden borta och ute på ägorna? De skötte om tegar och ängar i markerna, samlades vid ting eller marknadsplatser och höjde armar och rop när gode eller kung skred fram och offrade till gudarna, samt när hövdingarna samlades och räknade manskapet i leden för att vinna ära i krigsgudarnas namn. Mannen symboliserade gemenskapen och livet utanför gårdstunet, där likriktning, samarbete och krafttag dominerade. Hemma runt hus och hägn var det

däremot hustrun som rådde. Kvinnorna tog sig an barnens dagliga skötsel, tillredning av maten som skulle räcka året ut till nästa slakt och skörd, skära skinn och vadmal, tillika med att sy kläder av lin och ulltråd samt ombesörja hemmets trevnad så gott det gick med frost inomhus om vintern, kall mat på faten och djur omkring sig i rummet vilka inte bara var hundar och katter. Hon blev symbolen för skötsel och omvårdnad, där ett flexibelt och kärleksfullt sinnelag kom till sin rätt. Både mannen och kvinnan var lika viktiga för bygdens väl och barnens uppfostran, men på motsatt sätt. Därför var det ingenting som hindrade att enstaka män stannade hemma på gården eller att djärva kvinnor sökte sig ut bland männen och slog följe med dem. Bara de som saknade en tuktad uppfostran och tog lätt på sitt ansvar, slogs ut av de andra och blev förr eller senare fördrivna eller kortlivade.

Hitom och bortom betesmarkerna

Antalet personer ökade långsamt trots den höga dödligheten, men ofta höll pest och farsoter liksom krig och olyckor befolkningens mängden på en någorlunda jämn nivå. Kraftiga och plötsliga minskningar av de boendes antal i byar eller

rent av hela bygder kunde ta sekler att återuppbygga när de drabbades häftigare än annars, trots ett överflöd av övergivna gårdar där snart sagt vem som helst kunde flytta in och för en ringa ersättning ta över stora betesmarker med hjordar som var utan herdar, såvida det fanns någon kvar som kunde kalla sig ägare och hävda sin rätt. Så snart alla markerna åter igen var i bruk, började man långsamt vidga ägorna på nytt för att mätta det ökade antalet munnar och för att se till så att boskapen förmerades i samma takt. Frågan ställdes många gånger vart man skulle ta vägen när det bodde folk vida omkring i alla riktningar, där varje bygd anslöt till nästa bygd, vilka gjorde anspråk på grästuvor och grönskande marker var de än låg, även om det sällan eller aldrig var trångbott. All mark tillhörde någon gård, by eller enskild person, där bara släktingar delade med sig till varandra. När det inte gick att dela längre, fick man söka sitt uppehälle någon annanstans. Ytterst sällan sökte man sig in i de fåtaliga kvarvarande urskogarna där storstenar, branter och stora mohedar försvårade varje ansträngning att få boskapen stinna och slaktfärdiga. I stället traktade man efter andras marker i grannriken eller fjärran länder.

Betesmarkerna var livsviktiga, oavsett om det var sammanhängande slätter eller magra skogsbeten, från de första böndernas tid som förvandlade täta skogar till ett mer öppet landskap och ända tills för några sekler sedan. Eftersom boskapen betydde allt för dem och var förutsättningen för överlevnad, hade inte jordmånen någon avgörande roll. Ju sprödare växtligheten var till djuren, desto större ytor, men för en herde hade inte det någon betydelse. När sedan odlingen av spannmål ökade i omfattning och trängde på som ett krävande arbete för många, men som i hög grad användes för att kunna betala stående skatter till kung och rike samt arrende till jordägare, förändrades förutsättningarna avsevärt. Från den stunden var det inte längre antalet grästuvor som var avgörande, utan ifall marken kunde omvandlas till åkrar eller inte.

Kor, får, getter, grisar och hästar var de vanligaste djuren, vid sidan av hunden. Kött och mjölk var grunden för överlevnaden på gårdarna och ute i bygderna, både i inlandet och för de flesta längs kusterna, även lång tid efter införandet av en mer omfattande spannmålsodling. Av detta tillreddes det mesta, där saltat, torkat och jäst kött ingick i den kost, ihop med mjölk, smör och ost i olika former, som fick dem att överleva. Mat var något som förvarades i visthusbodar och tillagades med långa mellanrum, för att sedan spisas under året eller packas ner till resanden på långfärder. Odlingens begränsade avkastning och skördarnas nyckfulla utdelning, kunde man inte förlita sig på när väder och vind emellanåt förödde allt vad man hade ansträngt sig för. När skörden var klar och tiondet till prästen, skatterna till kungen och arrendet till jordägaren var avräknade samt utsädet till efterföljande år hade åtskilts, återstod inte mycket till de som under hela sommaren plockat ogräs och hållt boskapen borta för att få så stor behållning som möjligt. Sädeskornen ingick under lång tid bara som en begränsad del i kosten och det skulle dröja länge, mycket länge, innan gröt och bröd blev daglig kost. Vid sidan av sådana önskemål, att få en brödkant att ha smörklickan på, tillreddes öl av en del av kornet. För att förhöja rusdryckernas smak och framför allt öka mängden, gjorde man berusande mjöd på äpplen, nypon eller lingon, vilket jästes genom tillsättning av honung. Den skira drycken sågs som en gåva från gudarna och nyttjades därför vid

särskilda tillfällen på ett sådant sätt av de mer förnäma i samhället. Stomjolk kunde också försättas i jäsning och avnjutas vid storslagna händelser under året, trots en smak som krävde viss vana.

Långt mellan stunderna kom resanden och sökte natthärbärge i byar och ensliga gårdar, antingen ensamma eller i mindre följen. Så länge det inte var stora skaror som drev omkring, vilka kunde hota med våld, var dörrarna öppna. Man bjöd in långvägsfararna när de inte förmådde nå hem innan nattens inbrott. För många gäster väntade välkomnande bord med husets enkla mat, framlagd på fat och i byttor av husmor, vilken de boende själva åt under hela året. I gengäld fick de höra berättelser om okända personer från andra platser.

De som hade det bättre ställt och var rikare än andra, hade inte bara kläder i vävda tyger med granna färger och vinklade mönster. Där fanns också enstaka smycken som tillsammans med vapen och smäckra redskap kunde förgylla eller snarare döljas bakom den överdragna manteln av vadmal som höll regnets väta på avstånd. Vanligt folk klädde sig ofta enklare. De skar stycken av skinn och sydde ihop dem till lämpliga kläder mot väder och vind samt kyla och frost. Så hade det också varit för de mer besuttna bönderna långt tidigare, innan fåren gav ull som gick att spinna och väva.

Ärvda sedvänjor och kunskaper

Få av dem som föddes ute i bygderna nådde fram till vuxen ålder. Det hindrade inte att just dessa kunde klara sig och bli riktigt gamla. Från dem kunde man få höra historier om sådant som tilldragit sig i deras ungdom eller ännu längre tillbaka i tiden, samt få råd och höra om samlade erfarenheter. Alltsammans kom från bygdens eget folk som emellanåt varit långt hemifrån. Av dem lärde man sig spridda saker om främmande sedvänjor och språk, folks utseenden, moden och beteenden, samt allehanda kunskaper till allmän nytta eller nöje. Därtill kom alla dråpliga eller fasansfulla historier om de personer som utfört dåd och bragder, men måhända även varit ute på de stora haven samt hamnat i de mest

oväntade situationen, vilket fångat uppmärksamheten hos sin samtid och blivit omtyckta historier. Sådant kunde alla höra på, hur ofta och hur länge som helst.

Andra kunskaper som ibland förvärvats under många generationer var bara avsedda för några få. Himmelska och jordiska förhållanden och samspel som inte de enskilda bönderna behövde för sina vardagliga göromål, var för omfattande för de allra flesta. De som utvaldes och fick förtroende av de andra att sälla sig med de lärda tog efter hand del av arvet av gångna tiders kunnande. Kännedomen om naturens djupaste hemligheter, där växternas alla egenskaper låg förborgad, tillhörde dem. Himlakropparnas rörelser och samspel på himlavalvet, var så komplicerade att förstå att det krävdes långvarig vaksamhet där man följde skeenden och händelserna. Likaså geometrins proportioner och praktiska lösningar vid beräkningar av längd, ytor och volymer uppenbarades först av dem som lärt sig systemen, för att inte nämna människans invecklade anatomi. Naturens skiftande förmåga att lindra och läka, var dock mer känd och vittspridd hos allmogen, men inte alltid tillräckligt för att förlänga livet eller mildra plågorna för de drabbade. I normala fall åstadkom läkekonsten mest smärtlindring och enklare former av bot, men när de större åkommorna visade sig, fanns inte mycket hjälp att få.

Tingets mål och mening

Oenighetens split för den personliga vinningens skull var inget att trakta efter för dem som såg samarbetets dygd som en förutsättning när krigarna samlas till allas försvar. I stridens hetta var man tvungen att kunna lita på sina egna och veta att alla slogs för en gemensam sak. Då var alla lika viktiga.

På de enskilda gårdarna däremot, liksom mellan personer i samma släkt, kunde man göra som man ville så länge man tog ansvar för släktens trygghet. Uppfostran skydde inga medel för att nå sitt mål att tygla avvikelser och avogt beteende. Mellan olika gårdar och personer utan närmare släktskap gällde i stället sedvanerätten, där missförhållanden och övergrepp framtvingade offer och botgåvor tills båda sidorna fann sig nöjda igen. Ifall de inte förmådde återfinna frid och sämja, fick de förfördelade personerna kära till tinget och göra en rättsökning där domare och tingsmän vände sig bort och sökte gudarnas val av lösning på konflikten och på så vis förmå de drabbade och berörda att finna en förlikning, dock utan att någonsin bry sig så mycket om skuldfrågan i tvisten, ty det är sällan den enes fel när två träter. Tingsmännen sökte snarare efter orsaken till osämjan och lade straff på dem som inte samarbetade eller lyssnade till sedvanerättens vilja och därav förorsakade brytningen, såvida de inte ansågs ha gjort sig skyldiga till svåra brott, där bot och ånger inte räckte. Nämndemännens åsikt och uppfattning om vem som bar mest skuld och var orsak till osämjan vägde lika tungt som märkliga omen eller tecken som någon uppmärksammat samt folks ord och egna övertygelser. Domen föll ofta på den som var minst omtyckt och inte uppskattades i bygden, för det var där allting hade börjat. Brott mot hela bygden, såsom förräderi fanns det dock ingen bot på. Då gällde bara dödsdom eller i bästa fall landsflykt, varefter den dömde var rätts-

lös. Tingets beslut syftade till att återupprätta samförstånd och samarbete, eftersom sökandet efter allt sådant som förenade var långt viktigare för personernas egen och hela bygdens skydd och fortbestånd än personligt ansvar för sina handlingar och tillika egen skuld för trätor.

Några gånger om året samlades folk från hela bygden vid tinget för att lyssna eller delta. När konung eller hövding samlade jordägarna till möte var inte avsikten att de skulle framhäva sin vilja och bestämma över dem alla, utan tvärtom att lyssna och mana fram den gemensamma viljan i hopen som alla kunde gå med på och kämpa för utan undantag. Enigheten gjorde dem starka fram till nästkommande möte, där möjligheten till förändringar medförde att de också blev så flexibla som nöden ibland krävde för att ge dem den bästa utdelningen för stunden.

Samtidigt som många träffades på ett och samma ställe kunde man passa på att ägna sig åt byteshandel eller bara lyssna på berättelser från andra delar av bygden. Alltsammans inleddes med offer till en eller flera gudar, som förväntas delta och ledsaga tingsmännen i sina försök att lösa konflikter och få de tvistande att börja samarbeta igen. Allt för bygdens bästa.

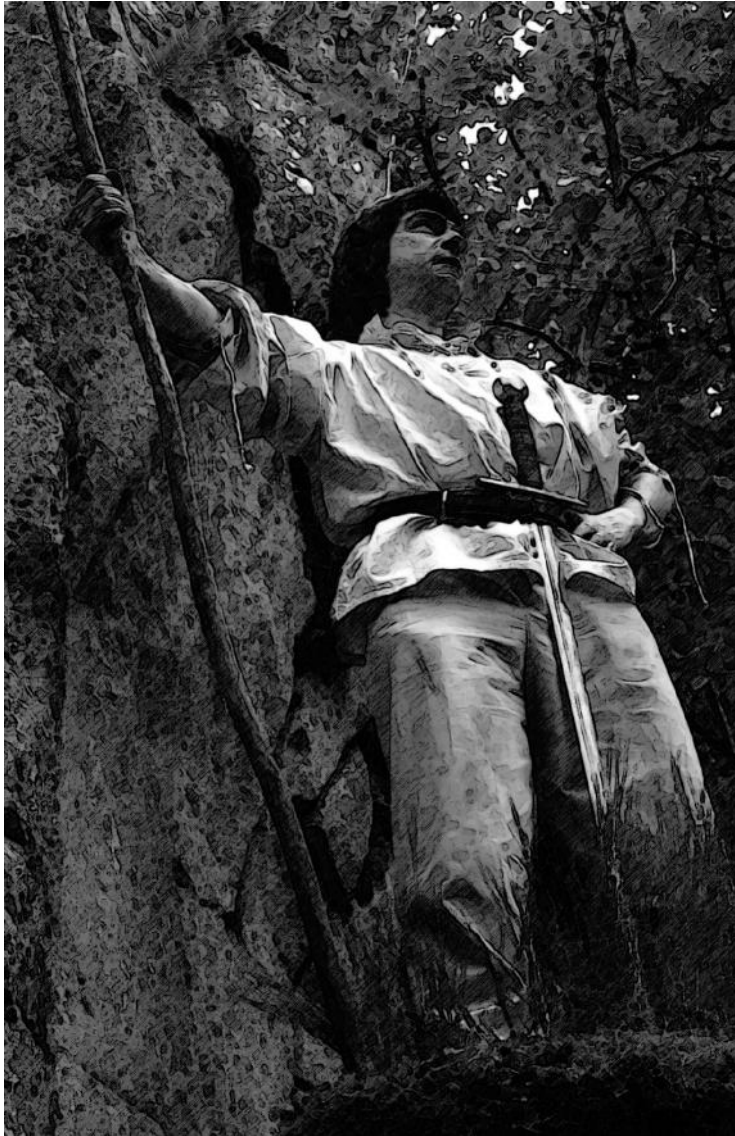
Krigarnas rätt

Vågorna vällde in över strand och sten, där klippor sköt ut och bröt dess skvalpande skum. Vattenvägarna sträckte sig bort till den hägrande men tillika farofylla horisonten. Många hade stått vid skeppens stäv och fångats av löften om händelser långt bort i fjärran, som skingrade vardagens lugn och förutsägbarhet. Där hämtade de mod som till slut fick dem att bege sig i väg för att söka ära och byte i stället för att stanna hemma och invänta äring och ta hand om boskapen.

Rikedom bestående av boskap och säregna varor samlades och kom snabbt att få en ojämn fördelning. Begäret efter ännu mer hos dem som redan hade mycket och måhända i varje fall något mer hos dem som inget hade, förde med sig ett behov av ett försvar. Under ledning av kungens uppsträckta hand och rådets smidda planer, ordnades styrkornas värnande vapen. Emellanåt byggdes enkla men arbetskrävande borgar till skydd för många krigare på en gång. Folket i allmänhet bistod bara krigarskarorna med kost och arbetsinsatser, men de varken bad om att få skydd av spjutbärare intill sina gårdar eller få tillgång till den trygghet som vallgravar och träborgar kunde ge. Ju mer boskap man ägde på sina gods och gårdar, desto större var behovet att få skydd mot angripare. Ju mindre boskap man ägde, desto större var lockelsen att följa med sin höv-

ding ut på de långa färderna och erövra något värdefullt från andra bygder eller avlägsna länder. De som inget ägde hade inte ens rätt att få följa med. Överallt ruvade oron att stråtrövare, råbarkade skogsfolk eller härstyrkor till fots och på hästryggen följde de slingrande stigarna som ledde till folkens boningar och boskap.

Vältränade krigare utmärkte sig på alla sätt som en hövding kunde förvänta sig av dem, så att de kunde föra hans namn till seger och förmera hans rykte.

Spjut och sköldar var allmänt hos kämparna i de långa och mångdubbla leden, där var och en visste sin plats inför kraftmätningen. De ädlaste fick med tiden spjut med riktiga handfästen av trä, ben eller brons, varefter svärdet blev ett välkänt begrepp för alla hantverkare, från söderns stora innanhav via de snöklädda bergen och ända upp mot havet och öarna i norr. Hästar utan vare sig sadlar eller stigbyglar började somliga av de stridande att rida på, trots att de var små och aningen svårledda för en nybörjare, men i gengäld ganska talrika när de kom till anfall. Likaså var inte skeppen särskilt stora, men lätta, snabba och många.

Segrarna på slagfälten var slutmålet, men kampen i sig mätte männens mod och förmåga. Krigarna stred tätt tillsammans, för bygdens beskydd och sin hövdings ära, medan hövdingen lade planer och ledsagade sina styrkor för att nå segrar och vinna stora byten. De djärvaste föll tidigt och de fega blev kvar långt

efter de andra, till skam för dem själva och sin släkt. Bygdens befolkning där-
emot, med dagliga sysslor som sträckte sig från gårdens tun och ända bort till
de hedar där fädreven tog slut, bekymrade sig sällan eller hyste ens några me-
ningar om vem segraren blev, så länge inte deras egna hem stod i lågor och
boskapen drevs bort. Vem som beslöt över deras liv och sysslor spelade föga
roll, för förutsättningarna och betingelserna för stormännens ägande och ledar-
skap var ofta desamma.

Skillnad var det för dem som själva ägde mark och inflytande på tinget eller folkförsamlingarna. En stor skillnad var det även för de stridskämpar som nått framgång i livet, när de med dödsförakt brutit in i sköldborgar, klyvt hjälmar och hindrat de annalkande ryttarnas lansar med djärva och träffsäkra svärdshugg från sina egna stridshingstar. Ärr och huggmärken i svärdseggen

var, förutom ädla guldringar om handleder och hals, synliga tecken på deras bedrifter. Så snart de kom hem igen, ställde de sig inte bakom plogen eller började kärna smör. För dem gällde bara fortsatt träning av kropp och vapenduglighet. Så var det inte för alla. Trälar, landbor och andra jordlösa boskapsskötare såg krigarsläkterna komma och gå för att styra och ställa, utan att behöva bekymra sig om deras namn eller härkomst. Somliga rådde över bygderna blott en sommar, andra under åtskilliga generationer. Deras stora antal när de kom med hela sina härstyrkor bekymrade knappast någon av de fattiga, för det lilla de ägde brydde sig inte någon om. Snart diktades långa sånger av framstående barder om de främsta kämparna. Ryktet om deras släkt spreds på så sätt till avlägsna härader och länder. Där njöt man av att få höra om hjältar av samma slag som de själva hade.

Överallt samordnade kungar och hövdingar de styrkor som bygdens manfolk kunde uppstå bland dem som ägde jord och boskap. Enstaka kvinnor bar också sköld och lans eller spände pilbågens sträng mot angripare. Så hade det varit sedan urminnes tider. Länderna var emellanåt vidsträckta, varför de lämpligen uppdelades i skilda bygder med stor självständighet för att lättare kunna räkna in och bringa reda i de stridandes mångtaliga skepp eller hästar.

På så vis blev somliga länders härstyrkor förskräckliga att möta för alla de närboende folken.

Starka kungar kunde krossa sina motståndare så brutalt att det återstående folket förlorade sin frihet och kunde bli trälar, såvida de inte redan var ofria. Andra höll stånd mot angriparna i sina inträngda lägen, men tvingades inse att de var kuvade och fick ge årliga skatter till segrarnas hövdingar samt lova dem fred och vapenvila. Länder byggdes upp som försvarsallianser på frivillig väg mellan många folk och bygder. Där inrättades folkledare och hövdingar vilka emellanåt gjorde sig till herrar över främmande folk. Dessa tvingades visa sin underkastelse tills de förmådde vräka av sig oket eller blev kuvade på nytt och införlivade i något annat lands erövringar. Några gick under och utplånades i ett misslyckat försök att bli fria.

Från det oändliga havets stränder i väster till de lika oändliga stäpperna i öster kämpade man om makt och herravälde, att kuva andra och undvika att bli kuvade själva. Från de frostbitna vidderna i norr till de stekheta landskapen vid

innanhavet i söder, spreds kunskaper och handelsvaror åt alla håll. Metaller, bärnsten och pälsverk bytte ägare under ordnade former och med någorlunda fasta priser, som ofta var lika tidlösa som varorna i sig, ifall man räknade värdet i silver, guld eller något annat åtråvärt. Under flera tusen år hade landvägar och sjövägar öppnat möjligheter till värv och uppdrag för alla dristiga hantverkare och handelsmän. Deras speciella skicklighet och förmåga, tillika med många yrkeshemligheter spreds bland likasinnade men också i form av praktföremål till de mest avlägsna platser man kände till och kanske ännu längre bort.

Språkets avbild av världen

Från början hade de flesta av alla dessa folk, som var de första bönderna i Europa, talat samma språk. Med tiden uppstod skilda uttal, böjningar och ordval, så att varje folk fick en allt tydligare särprägel, vars grenar vi i dag bland annat kallar grekiska, latin, gaeliska, germanska och slaviska språk. Numera är det få ord som är hörbart lika mellan grupperna, vilket tvärtom var allmänt för de fles-

ta orden på den tiden när de ankom från Svarta Havets strandängar för att bege sig till inlandets djupa skogar som snabbt röjdes undan.

Många av de uråldriga orden som brukades i Europa beskrev bara händelser, relationer och egenskaper. Detta var stommen i språket och tanken. Ord som direkt namngav tingen var mindre viktiga. I stället användes just ord för egenskaper eller relationer till andra ting, vilka syftade på det berörda objektet och som förknippades med de enskilda tingen. Därför betydde många ord något särskilt i sig och var som en beskrivning. Namnen var således inte bara stumma läten, utan de betydde något och återgav tingens framträdande egenskaper eller dess betydelse i något sammanhang.

Världen i sig, så som man såg den, var inte uppbyggd av stumma ting och fasta föremål, vilka agerade mot varandra. Tvärtom bestod den främst av skeendets händelser och relationer, vilka gav upphov till tingen och ett eko mellan dem och vidare bort så att allt annat till slut berördes. På så vis var det föränderliga skeendet viktigare än tingens utseende och stadigvarande tillstånd. Därför frågade man sig aldrig vad andar, gengångare och magi egentligen var för något eller om det verkligen förekom. Det räckte med egna erfarenheter som visade att sådana händelser verkligen inträffade och att sinnena bara varseblev en tunn och spröd yta. Få eller ingen brydde sig om att söka efter svaret vad

som kunde ligga bakom sådana underliga eller ovanliga fenomen. Uppfattningen om verkligheten och dess innersta väsen var inte ett resultat av konkreta slutsatser eller systematiskt ordnade kunskaper om naturens logiska samband. Den visades direkt och rättframt när den uppenbarades i människornas sinnen och förnimmelser, i synnerhet genom det sjätte sinnet. Sambanden var så viktiga att det räckte med likartade egenskaper för att förknippa två helt olika ting med varandra. All skrock var byggd på en mystisk möjlighet att påverka föremål som ingick i avlägsna händelser och då med hjälp av någonting som man hade tillgång till vilka hade en likartad egenskap. Detta förenade dem och medförde att allting hade ett symboliskt värde genom sina egenskaper.

Trots denna grundinställning av tillvarons väsen, fascinerades de lärde av geometrins strukturer och talsystem, samt himlakropparnas rytmiska rörelser och återkomster. Allt i naturen som rörde sig på ett ordnat sätt betraktades som liv, men inte för att det måhända levde utan för att de hade samma egenskaper som liv. Följdaktligen var också vädrets växlingar, årstider och himlakroppar förenade med liv som upphöjdes till gudomliga väsen, på samma sätt som träd, bäckar och havets vågor kunde tillskrivas en högre livsordning.

Ett fåtal av de unga i samhället, vilka hade förmögna eller ärorika föräldrar, kunde sättas i lära hos dem som under otaliga släktled hade samlat djupa förståelser för naturen, både dess öppna och dolda sidor samt kände till världsliga ting såsom de högtättades släktled och namn längre tillbaka än någon annan. Mycket inpräntades i lärlingarnas håg och minne genom enkla sånger, vars takt och versmått blev en trygghet och försäkran om att inget skulle försummas.

Föremålens formbundna traditioner

Under många släktled fördes de urgamla traditionerna vidare medan de utvecklades och formades till något nytt. Allt för att förenkla den vardagliga tillvaron, säkra tryggheten eller öka förståelsen av tingens ordning och relationer. Vissheter och myter om världen, förstärkta med symboler och tecken vilka bland annat ibland användes i formspråket hos föremål och byggnader, men också var bakgrunden till strikta regler och tabun runt seder och bruk samt upprättandet av dagräkning och högtider under året, delades av folk med stor spridning från varandra och förenade dem.

Hantverkarna kände till sin betydelse. Utvalda bergarter, metaller, träslag och djurhudar förvandlades till sköna föremål. De fick behagfulla utseenden och väl genomtänkta funktioner, samtidigt som man sparade på det dyrbara materialet. Från de första bönderna och allt sedan dess, rådde stor likriktning i bestyr och sysslor, värderingar och normer, redskap och vapen. Traditionerna satt djupt i deras tänkande och härmades utan märkbara avvikelser. Tio eller hundra dagsetappers avstånd påverkade föga den kraft som såg till att alla inom den egna samhällsgruppen tänkte och gjorde likadant. Av det skälet hade de

samma typer av sysslor och föremål, från vaggan till graven. Denna kulturella samhörighet förenade bygder och folk på ett besynnerligt sätt genom århundraden, samtidigt som kulturens yttringar med samma kraft särskilde den vanliga allmogen från de släkter som upphöjdes på grund av ära, rikedom och makt. Så fortsatte det tills en ny kultur plötsligt bröt fram och utan hänsyn eller vördnad för det gamla lämnade allting bakom sig för att bli allenarådande i dess ställe. Varför blev då så sällan någonting av de gamla traditionerna och sedvänjorna kvar vid de hastiga skiftena? Av allt det kunnande och de traditioner som den föregående generationen hade lämnat efter sig till sentida ättlingar, var det verkligen så dåligt vad gällde funktion och skönhet, eller hade alla former och föremål samt allt annat mest haft en symbolisk betydelse? Var det måhända utan direkt nytta för det dagliga livet med boskapsskötsel och odling eller försvaret av bygden?

För eftervärlden blev flintyxor ett tecken på de första böndernas handlingskraft och välorganiserade tillvaro. En flintyxa tillverkades på någon timme av skickliga händer som tränat i några år, men kunde inte ens färdigställas på ett år för den som aldrig tränat. De högg kraftigt i flintan med en snärt och känsla som steg för steg förvandlade de råa blocken från flintgruvorna till ett ämne och vidare till en färdig yxa, där bara skaftet saknades. Från några fåtaliga gruvorter där flintan bröts, via huggmästarens och lärlingarnas verkstäder spreds sedan de färdiga yxorna i jämn ström under flera hundra år och nådde såväl närboende som den egna kulturens yttersta gränser, från soluppgångens bygder långt borta i fjärran vid Gotland och upp mot Dalälven och hela norrlandskusten, samt vidare till solnedgångens bygder längs den norska kusten så långt norrut som boskapen kunde beta, men också söderut till stora bygder som gränsade till Östersjöns alla stränder och vikar. Inte ens i närheten till gruvorna var flintyxorna vanliga hos den gemene bonden, utan något som få hade tillgång till. Redan från början var det klart vart de skulle föras någonstans, inom det väldiga område som delade på samma traditioner och värderingar. För de flesta tog det veckor att ta sig fram landvägen till de yttersta delarna, men med skepp räckte det med ett kvarts månvarv eller bara 5-6 dagar ifall roddarna tog i ordentligt. Under de första trettio generationerna, räknat från de första bönderna, var det mesta sig likt och det var inte mycket som förändrades eller för-

bättrades i kulturens hela område. Allt var redan klart och utvecklat så långt det gick, tills den dagen det brast och nya vindar svepte bort alla traditioner och sedvänjor för att byta ut dem mot andra vanor och bruk som snart blev lika hävdvunnen hos de styrande och rika som den föregående kulturen.

Skaftålsyxor var ännu mer ovanliga än flintyxorna och bara till för ett urval av de främsta. Från de första böndernas tid avlöste olika former varandra på ett strikt och reglerat sätt. Enkla skaftålsyxor, från tiden strax innan bronset lanserades, fann nya ägare från verkstäderna på samma sätt genom hantverkarnas försorg. Många av de färdiga föremålen utgick från Vänersnäs långa landtunga, belägen centralt i västra Götaland. Storskalig tillverkning av några få skickliga mästare, till ett stort antal värdiga mottagare med rang såväl nära som långt borta. Åter igen fick alla utvalda likadana yxor, men från den tiden låg inte spridningens yttersta gräns så långt bort som tidigare, utan berörde bara en stor del av västra Götaland, medan andra områden hade egna föremål, former och gränser för spridningen.

Bronsets och guldets lekfulla och eleganta utformning i nordanlandet, där rimfrostens bita sig fast under många veckor varje vinter, vittnar om en enorm tillströmning av ädla metaller, till de beskyddade hyttorna där krigare vaktade de välgjorda föremålen som fortlöpande såg dagens ljus och fick metallernas ursprungsländer att förundras och slås av häpnad. Åter igen visade mästartarna från flintans och skaftålsyxornas tid att de behärskade alla konster som tillhörde smedernas värv, ända tills stunden kom när de stora förändringarna nere vid de närmast oändliga bergen och haven i söder satte stopp för all handel med brons och guld. Under trettio generationer eller mer gick allt i stiltje och stå, i väntan på nya gynnsamma tider. För vanligt folk däremot var skillnaden marginell eller obefintlig mot tidigare.

Lika oväntat som flera gånger tidigare upphörde plötsligt all gammal stil att gälla i Norden vid tiden för Fritigerns och Valens blodiga ledning och regering nere i söder. Den ersattes av allehanda djur som sträckte ut sig eller kråmade sig på de sagolikt vackra smyckena och beslagen i ädla metaller. Så inleddes tiden när tunga guldskeer fördes från söderns kejsarpalats till nordbornas hövdingasalar och gömslen i nedgrävda hålor. Vid sidan av världslig prakt spreds ryktena om Kristus och bröt ny andlig mark hos alla dem som använde den kristna kyrkans formspråk genom de djurfigurer som plötsligt blev förhärskande hos hedningarna. Flera hundra år senare såg Sigrid och Ansgar spåren av denna tid på alla runstenar med ormar eller smycken med hästar och korpar, vars ursprung kom från deras egen tro och dess symboler.

Andarnas närvaro

Gravårdarna fick samma omsorg som så mycket annat. Stenar på rad och stenar i hög, lagda med omtanke enligt traditionernas regler är det som fortfarande återstår till minne av deras engagemang. Det storslagna var inte stenarna, utan de hågkomster de symboliserade, antingen via anrop till bortgångna släktingar eller till naturens trolska väsen. För de lärde band en del av dessa enkla byggnadsverk samman tidens flöde med rummets avstånd och vinkelmått, men också himlavalvets fasta och rytmiska rörelser, vars exakthet och enorma kraft och storlek sågs som gudarnas främsta verk och boningort, när de inte lade sig i och deltog i människornas angelägenheter nere på jorden. Från gudarnas värld kom även solens glöd och hetta över slätter och skogar, samt månens dragande av vattenmassorna så att ebb och flod avlöste varandra längs havsstränderna, likväl som de oroväckande kometerna, vars plötsliga uppdykande bland stjärnorna gav upphov till sjukdomar och alla slags olyckor. Allt sådant var utom människans räckhåll. Motsatsen gällde för slättmarkens och rummets inrutning och avståndens regelbundenheter. Ytor och volymer var enkla räknekonster i jämförelse med den harmoniska talmystik som genomsyrade gyllene snittet och andra formler som tangerade evigheten. Dessa insikter låg inom de

lärdes räckvidd och blev gripbara när de rent praktiskt nyttjade sina konster vid byggandet av tempel och gravårdar eller planerande föremålens proportioner och dekor.

För krigaren och storbonden, vars ära och rikedom påbjöd resta eller lig-
gande stenar vid den slutliga gravgömmen, var det viktigt att den bortgångnes
ande fick en fast boning att besöka i de levandes värld, hitom det goda livet i
det dödsrike som erbjöds för alla stora jordägare och stolta hjältar. För trälar,
arma herdar och det stora flertalet i övrigt fanns ingen sådan fortsatt kontakt
med släktingar. Anden fick bege sig till de fattigas stillsamma dödsrike i under-

jorden och stanna där, utan att ha så mycket att återvända till hos de som ännu levde. Trots det fick de också en angenäm vistelse för eviga tider, ifall de inte återföddes som så många andra.

Hos de allra första bönderna påverkades folkets tro och tankar av förfädernas ständiga närvaro. Dessa andeväsen levde ihop med dem som ännu levde i hus och hyddor, ty deras döda kroppar togs väl om hand och en del av dem omhändertogs och vördades inne i husen. På så vis var de alltid till hands när man behövde rådfråga dem i ovissa lägen rörande giftermål, långväga färder eller sådant som berörde gården eller bygden. Samtal med de döda och de svar man fick tycks ha styrt alla viktiga beslut. För de främsta i samhället medförde detta i ett tidigt skede att man lät bygga mäktiga megalitgravar, vars funktion som tempel och kontakt med andevärlden vida översteg andra funktioner, som även dessa ofta syftade till att ge kontakt med andevärlden för att få insikter och förståelser, vilka annars bara de dödas andar hade. Det fåtal som hade rättigheten att söka sig till sådana platser kunde få kraft att påverka händelser och skeenden, eller lindra och häva sjukdomar som andarnas magi rådde på om den var stark nog.

Först efter tre tusen år luckrades denna djupa föreställning upp hos bönderna och alla de som befann sig såväl över som under dem i hierarkin. En del traditioner blev kvar ett par tusen år till. Somliga döda från de mest besuttna familjerna hyllades i avsikt att uppmana anden att delta och påverka de levandes värld. Alla husfäder och andra gårdsfolk som tidigare hade haft för vana att ta hand om de dödas andar och välkomnat deras besök, förändrade sitt beteende i grund. Andens deltagande roll i samhället blev snarare en belastning än en tillgång. Plötsligt blev det viktigt att låta bränna den döde för att med tvång förmana anden att bege sig iväg från sina kvarvarande släktingar, samt stiga upp med röken från bålet till dödsriket och stanna där. Alla viktiga personer och familjer som hade en större rikedom och högre värdighet än de flesta andra i bygderna, gick utan undantag över till dessa nya traditioner. Därefter gjorde åter igen alla likadant, från stäppfolk i öster till kustbor längs havet i väster. När elden runt likbålet falnade, hopsamlades resterna och lades varsamt ner i en grop i marken, utan några direkta markeringar för de efterlevande. Med tiden byggdes antingen enkla eller svårbemästrade minnesmärken av sten och måhända trä och andra förgängliga material. Någon fick bara en samling mindre stenar lagda i hög, andra fick en enda stor rest sten medan ytterligare några fick stora stenar placerade i cirkel eller formade som ett långt skepp. I vissa fall hade dessa byggts långt tidigare av helt andra skäl och befanns vara lämpliga platser för att skydda den dödes gravbålsrester. Bara några få av de allra viktigaste personer-

na fick även i fortsättningen läggas ner obrända, av precis samma skäl som förut. Så kom det att förbli i ytterligare två tusen år.

Ankomsten av missionärernas dödsföraktande arbete hos människor med annan syn på tillvaron och det gudomliga, medförde att tron på Kristus och Maria kom att förändra livet efter döden ännu en gång, men häftigare än förut

eftersom deras syn på döden var fullständigt annorlunda mot vad man tidigare hade föreställt sig. Likaså förändrades traditionerna för att stämma överens med övergången till dödsriket. Likbränning var från denna stund något vanhedrande och samtal med de dödas andar var såväl skrämmande som förbjudet. Gångna generationers uppdelning av olika dödsriken beroende på ställning och rang upphörde och samlades till ett enda som blev rådande för både fattiga och rika, krigare och herdar samt slavar och deras ägare. Inte nog med det, alla döda personer skulle tas om hand och läggas ner sida vid sida i vigd jord intill de nybyggda kyrkorna. Detta för att möjliggöra en fortsatt närvaro för anden med det gudomliga, vars första tid präglades av pina innan avgörandet nalkades i vilket slutligt dödsrike man hamnade, det himmelska för de goda människorna eller det underjordiska för de onda. Någon annan väg fanns inte, såvida inte personens släktingar och efterkommande hade hjälpt till och gett goda gåvor till kyrkan för syndernas förlåtelse och botgöring.

Efter ytterligare tusen år står numera många kyrkor tomma, samtidigt som nya tankar och föreställningar långsamt träder in och ger andra och nya svar på tillvarons gränser och förhållandet bortom dödens tröskel.

Vardagar

Var och en som somnade under kvällstimarna hade en ny dag att invänta. Den var ofta likadan som många av de föregående dagarna. Dagarna skred sakta fram utan att några större händelser inträffade. Mjolkning och vallandet av boskapen tillhörde vardagen för många. Tillredning av föda och alla andra sysslor som fick gården med sina hus, gårdsgårdar, djur och odlingar att fungera, fyllde tiden. Lugnet präglade deras göromål där inte ens vinterns korta dagsljus medförde någon brådska för att hinna med sådant som inte kunde vänta. Var dag var den andra lik.

Trälarna uträttade sina sysslor på gods och gård. Inte så slitsamt och tungt för de flesta, men enahanda och utan möjlighet att påverka sin dag. Bondens eget liv skilde sig inte så mycket från detta, men rätten att välja sina sysslor själv och få behålla allt som blev över efter årets slut, när nästa års avkastning visade sig, gav större frid i sinnet. Längtan efter mer boskap och vidare betesmarker att valla dem på, delades med alla andra boskapsägare, från de enklaste bönderna till de mäktiga hövdingarna och kungen, vilka också var nödda att

förlita sig på sin egen boskaps avkomma i första hand innan de utkrävde skatter eller rövade byte.

Krigarna ombesörjde sina vapen och övade sina steg och hugg med andra kämpar, för att kommande strider skulle ge dem ära i leden och hos de guldprydda, så att de också en dag måhända inför alla de andra tilldelades en arming av guld för sin duglighet mot fientliga hopar. Alla dessa likrandiga dagar var avgörande för stridernas utgång och om de skulle få uppleva fler morgonstunder.

Handelsmännen såg över sina skepp och vagnar, vilka lastades tungt med deras kära ägodelar, för att frakta det till bestämda platser med likasinnade där de bytte det värdefulla med varandra. Långa och tidsödande färder över hav och förbi forsar eller genom täta skogar och längs kanten på myrar och kärr, löpte vägen till framgång. Alla kom inte fram eller tillbaka hem igen, utan blev vågornas rov eller lemlästade efter oväntade överfall.

Tingsmännen samlade inte sin vishet och kunskap om bygdens ägor och gränser samt folkens släktled för sin egen skull, utan för att förmå de karska och enfaldiga att besinna sig och samarbeta efter bästa förmåga. Övriga dagar var de hemma på gården eller sällade sig till krigarnas skock eller handelsmännens följen.

Kungar och hövdingar styrde och rådde över sitt eget gårdsfolk likt simpla och vardagliga bönder, om än med mycket mer gårdsfolk och trälar omkring

sig, men också över krigarnas skaror. Deras ansvar för landets bästa fick dem att stoppa grannfolk och fiender i deras egna länder eller vid stränder och skär till sitt eget land.

Tröst

Vad gjorde dessa människor för att stilla och häva rädsla och farhågor? Sjöng de sånger för barnen, när de mest av allt egentligen behövde dem själva? Kramade de vårdträdet ute på gårdstunet för att slippa sjukdomar, eller drack de några klunkar vatten ur en helig källa vid boskapens eget vattenhål för att ha fortsatt hälsa?

I efterhand kan man ana att med tjugo eller trettio generationers mellanrum drabbades folket av stort manfall för pestens eller den bistra kylans skull. Plötsligt utarmades bygden, från öst till väst och från de ytterst boende i norr ner till södern, så långt man hade kännedom om. Överallt dog hopar av människor och lämnade ödslighet och förvirring bakom sig. Färre än tidigare gick upp i otan för att mjölka de stinna juvren och ledde djuren till frodigt grönbeta. Några familjer saknade både far och mor, andra hade upphört att finnas till. När de hungriga munnarna minskade i antal behövde man inte längre lika många kor, grisar och får för att mätta alla i bygden. Nästan omgående blev det färre djur i boskapshjordarna och därefter började ängar och hagar att växa igen. Först kom björkarna och sedan allehanda andra trädslag, tills den långsamma eken blandade sig med de övriga växterna. Samtidigt började sedan befolkningen sakta att öka igen och efter några hundra år var antalet åter igen på sin gamla nivå. Under tiden hade sly och de unga skogarna röjts på nytt för att ge bete till den växande boskapsstocken. Det mesta föreföll vara sig likt igen, bortsett från alla historier som höll de gångna och skräckfyllda händelserna vid liv under många generationer, tills det inträffade igen. Däremellan fick de emellanåt uppleva eller i varje fall höra talas om strandhugg och överfall av fientliga härar där förövarna inte alltid jagades ikapp på sin färd hem igen så att bytet kunde föras tillbaka till de som överlevt.

Sökte man upp sina släktingar i ätten, vars antal var ringa, trots att man med full säkerhet räknade upp dem alla vilka kom från en gemensam stamfader sex, sju eller rent av nio generationer tillbaka? Frånfallen i slakten var nästan lika många som tillökningarna, så ätten bestod i regel inte av fler familjer än vad man kunde hålla reda på. Hur mycket kunde de stötta varandra vid konflikter med grannar och andra slakten eller när maten tröt i visthusbodarna?

Vad gjorde man när frågorna och oron blev större? Offrade man bröd eller en griskulting till husets egen gud, inte alltför sällan någon av makarnas förfäder, som antogs beskydda sina kvarvarande ättlingar, när de tog hand om hus och gårdstun, åker och äng, hult och hagar, gårdsgårdar och grindar, vägar och vattenkällor, båtar och vagnar, redskap och vapen samt folk och fä, men också alla andra som bodde eller fanns i närheten. Några rycktes bort från jordelivet tidigare än andra och fick sälla sig med förfädernas andar i en annan värld, ofta avlägsen men ibland så nära och påtaglig för de kvarvarande att de uppfattades som mer verkliga än vad ögat kunde förnimma. Saliga var de som hade förmåga att känna andarnas närvaro och förstå att de inte var ensamma, trots att många aldrig någonsin varseblev dem och måhända ville hysa tvivel när andra berättade om dem. Vissheten hos bygdens folk om ett okänt andligt deltagande i deras gråtrista och aningen långtråkiga värld samt dödens skuggliknande närvaro mitt ibland dem, mildrade oron om vem som stod på tur att gå över gränsen nästa gång.

För vanliga herdar och många andra i landet vilka varken ägde jord eller boskap var det inte mycket man behövde bekymra sig över. Livet var ofta kort, men ändå fanns det ingen brådska. Det som skedde fick ske i lugn och ro och ingen hann med så mycket mer än andra. Bara de med rikedomar, vilka styrde över folk på en eller flera stora gods och gårdar eller över krigarfolk och må-

hända hantverkare och hövdingar under sig, oroade sig desto mer för att inte arvet av dyrgripar och släktens ära skulle förspillas av dem själva för kommande släktleds skull.

Hur befriande var det inte att hävda sin rätt till hämnd, för att sedan låta vapnen få tala i syfte att återvinna något av allt det som för alltid hade förstörts vid fiendernas angrepp? Hur omfattande var inte rädslan för krig och farsoter i individernas tänkande och i deras förhållande med det gudomliga? Hur ångestdämpande, men likväl livsbejakande, var det inte att få slakta djur till gudarnas ära eller rent av låta en människas liv få blidka andars och gudars svårförstådda inblandning i människornas värld? Vad tänkte den utvalde trälen eller krigsfångnen, vars livskraft skulle ges som en gåva till nyckfulla gudar, varefter anden till den offrade skulle få förenas med något gudomligt väsen, vars makt och slagkraft satte skräck i människor så snart den framtida utgången var mer än oviss och när deras hälsa och rikedomar påverkades eller rent av försvann ur deras säkra grepp?

Krigare och offerpräster hade inte så mycket gemensamt, men hur mycket skilde sig ändå inte deras tankar från de herdor som strövade omkring med sin boskap från gryning till skymning? Dessa såg bara hur naturen skiftade efter sitt eget behag. Dag efter dag godtog de förnöjt det mesta som skedde och ställdes i deras väg, förutom när det kom häftiga angrepp av björn och varg. Bara vinterns långa och svåraste kyla stillade deras ansträngningar och fick dem att

krypa längre in under bolstret och täcket i de små husen med de andra i familjen tills töväder och värme återkom. Vardagens tur och otur växlade slumpvis på ett sätt som fick dem att glömma innebörden i orden lycka och misär, ty begreppens gemenskap och samverkan medförde att framgång och motgång inte alltid gick att särskilja så lätt, varför händelser togs med jämnmod, både det som förtäljdes vidare till andra med tunga ord och sådant som gav munterhet och glädje.

Sökandet långt i efterhand

Vi famlar och söker efter svaren om våra förfäders liv. Det som en gång var en levande bygd förändrades sakta och ersattes av nya människor som förde med sig historier om gångna tider. I dag har de glömts bort. Kvar finns bara sparsamma rester efter deras ansträngningar och allt vad de gjort för sig själva och de döda, för sin boskap och grödorna på åkern, för sin släkt och alla de kände i bygden, för sin egen skull och för sin gemenskap med det gudomliga.

Det enda som kan ersätta deras berättelser i dag är fragmentariskt, såsom stumma stenar, vittrade ben, rostigt järn, glänsande guld och ärjat brons, spröda bärnstenspärlor, svärtat silver, gröna glasbitar och lerkruksskärvor, vilka döljer sig under tuvor av jord och mull eller stenblock i högar och kullar, eller i gömmor som oväntat uppdagas på nytt. Var det detta vi sökte? Letade vi verkligen efter såväl trasiga som hela föremål, hittade utan djupare förståelse för vad den forne ägaren hade för avsikter och önskemål, eller ens med något sammanhang för dåtidens utgångspunkter och värderingar av vad som gällde som kloka val av handlingar och åtgärder i olika stunder och skeden av livet? Kanske kommer vi inte så mycket längre. Vilka fler frågor måste man lyfta upp i ljuset, innan svaren långsamt får en möjlighet att träda fram?

Ännu mer borde finnas där ute för den lyhörde, men var ska vi söka? Till och med i våra egna innersta celler, i vårt språkliga arv med det uttal som är sedvanligt på orten och de grammatiska bindningar vi nyttjar, samt såväl ortnamn på byar och sjöar som våra egna personliga namn, kan förtälja mer. Säg mig du Ingeborg, Getrud, Olof och Erik, men också du Healfdene, Segol, Torun och Aud, vad skiljer sig mellan våra tänkesätt, det som skänker tröst och leder till skratt, men jämväl sådant som bringar sorg och orsaken till dysterhetens tunga börda? Är vi inte lika, bortsett från kulturernas och traditionernas detaljer och utformning, modets snitt och skärningar, för att inte nämna innehållet i kunskapernas djup och sammanhang. Allt detta har vi båda, men av olika slag, om än lika som bär emellanåt. Oändligheten i våra sinnen delar vi lika.

För somliga uttolkare av de för länge sedan gångna händelserna innehåller inte vår historia något särskilt. De forntida människorna kläs i enkla gestalter med få och måttliga anspråk på materiellt och andligt liv. Andra uttolkare ser och vill framhäva deras engagemang och iver att följa tidens mode och lyhörighet för vad andra gjorde samt försöken att påverka händelser och skeenden. Några uttolkare går ännu längre och finner namnlösa personer som på ett nästan hänsynslöst sätt dominerade över alla de andra i bygden och lät pryda sig

med lyx och granna föremål från avlägsna platser och folk medan de ägde och rådde över gods och många egna gårdar. Bara några få uttolkare drar sig inte för att ana ännu större och mer storslagna händelser när de skådar sällsamma äventyr i skuggan av de grå resta stenarna som nu står bakom ladugårdar och i kohagarna, där några få av hövdingarna ses som kungar med en räckvidd på ett tiotals dagsritter åt varje håll och som lika enkelt både delar ut och tar emot guld, vars värde bara kunde räknas i hundratals och åter hundratals kor och hästar.

Först då tycks våra förfäders historia bli fullt begriplig, men rädslan hos många uttolkare att bli kallade ovetenskapliga samt känslan av att inte ha full kontroll över den fragmentariska argumenteringen gör att de osäkra uttolkarna vänder sig bort från den slutgiltiga lösningen och blir dumma, blinda och oförstående i sin längtan att försöka vara vetenskapliga där bara det absolut bevisade får räknas som sant. I stället blir de djupt ovetenskapliga, ty de tog bort mer av den forna verkligheten än de lade dit. Deras svar säger ingenting om hur det var, bara hur det var som minst, men det är bara en ytterlighetsgräns och således någonting helt annat än hur det egentligen var. Kungar blir gråfattiga bönder där jämlikhetens lagar råder mellan alla familjegårdar.

Vem förstår stora stenblock, bearbetade och flyttade, upplagda eller fästade i marken enligt den mall som var förhärskande under sin samtid. Grav, säger någon, eller en vanlig grav som alla hade, säger nästa, i tron att upprepningen ska kväva och undanhålla alla orimligheter som döljer sig i påståendet. De som tystats säger att vanliga människor inte brukar släpa ihop stora stenar på detta sätt. Det gjorde bara det lilla urval i samhället på ett mycket litet antal ställen, utspridda i norra och västra Europa, där man såg detta som den enda och allenarådande lösningen på de andliga behoven. De allra flesta i samhället brydde sig föga om dessa stenar, liksom alla efterkommande generationer. Få har berörts av deras innebörd och mening.

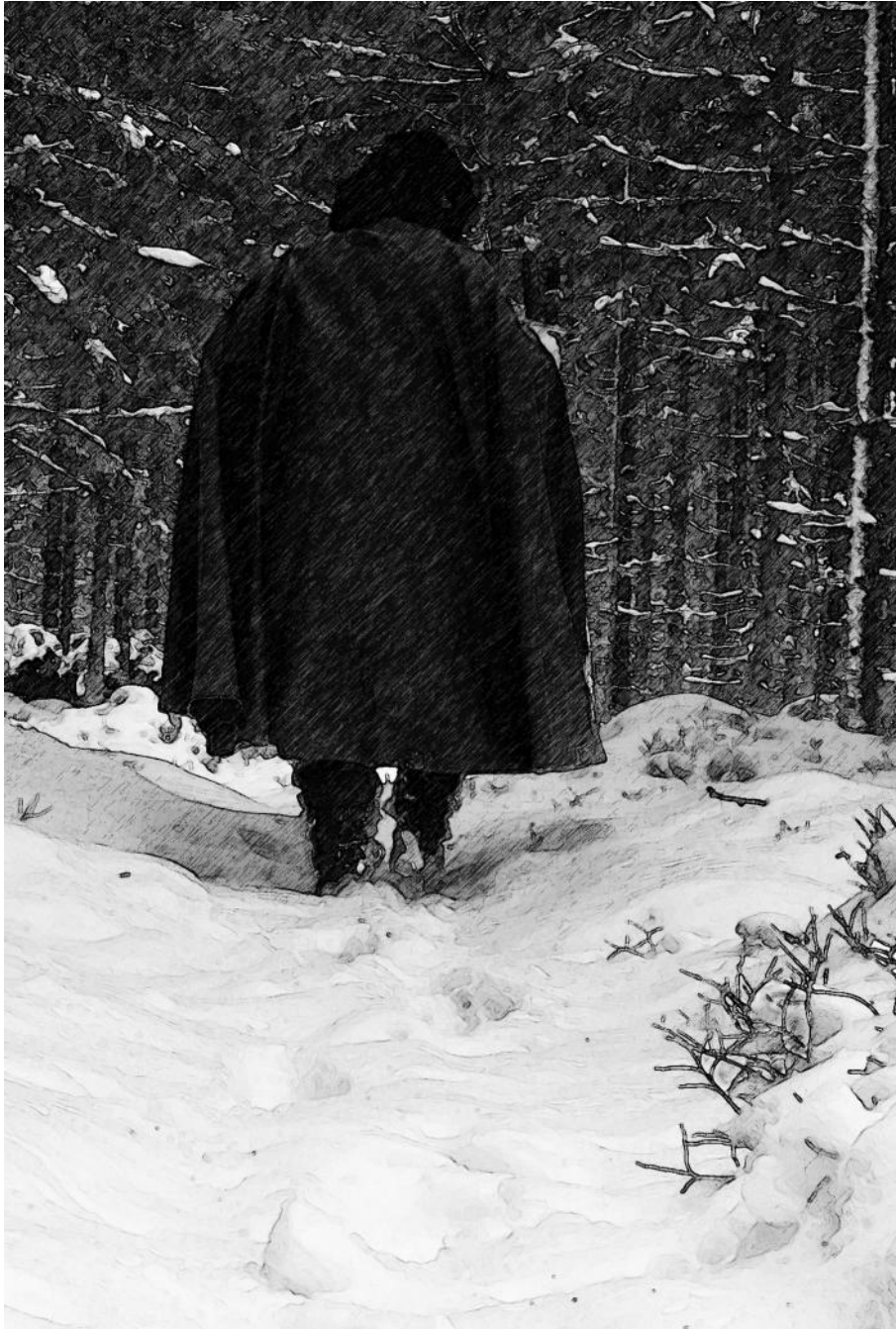
Vad vet vi om våra förfäder? Vad vill vi veta? Vill vi verkligen veta, eller vill vi bara drömma och själva forma deras liv efter våra behag och kalla det kunskap? Vill vi förstå något om deras vardagliga bekymmer huruvida maten skulle räcka under vintern till folk och få? Eller deras ångest om just de själva skulle överleva pest och sjukdomar som återkommande förhärjade bygdens befolkning? Eller deras förtvivlan när föräldrar, barn och syskon dog i hemmet? Eller deras trånad och längtan att få en bra make eller maka när de var vuxna nog att få barn? Eller deras vilja att få komma ut i avlägsna delar av världen, även om

det medförde farliga långfärder med nötta handelskepp eller dryga vandringar ihop med andra segervissa krigare?

Vad kunde de vinna genom sina ansträngningar? Ett långt liv till närmare hundra jämnt, för att få se ännu mer dödsfall, sjukdomar och karga senvintermånader med tomma lador och loft, samtidigt som synen mattades och munnen blev tandlös långt innan krafterna tröt? Eller ett lyckosamt liv där boskapen förökades och avkastningen på köpenskap och handeln blev god, men som skapade avund hos alla andra i bygder där boskapen rövades av fiendehärlar, eller förökade sig dåligt för att kalvar och kulingar inte klarade den första tiden, eller drabbades av oväder och överfall från havet, eller tjuvar på handelsplatser? Eller ett rikt liv bestående av små snidade trälådor fyllda med silver och måhända guld som inte tröt, men vem kan köpa lycka när olyckan far genom gård och bygd, eller återfå hälsan när muskler förtvinar och orken ebbar ut, eller finna vänskap när alla är upptagna med att buga för storhövdingarnas gunst och omsider få en liten del av de glänsande dyrgriparna? Kanske sökte de i stället få tillgång till en stor och präktig gård, med rymliga lador och stor loge, samt många trälar som skötte bestyr och boskap, där maten aldrig minskades och dit bekanta och främlingar kom för att uppleva vänskap och njuta av förplägnaden, innan allt bäddades in i olyckans svarta moln för att försvinna i rök och eld

sedan härstyrkor dragit fram i sikte på ett rikt byte, men där familjeskatten låg väl gömd i marken?

Likt vinden, som aldrig låter sig bli fångad, ter sig svaren. Vi genomströmmas av tankar och insikter runt förfädernas liv och ser effekterna av deras levnad ute i backar och slänter likt vinden som för molnen vidare, men ingen ser på samma sätt och alla betonar olika delar. Dessutom anser sig en del ha företräde när det gäller tolkningsrätten gentemot andra. Vinden liksom tankar och åsikter är inte något fritt, utan tyglas av de som anser sig ha rätten att döma, trots att dagens lärde ofta saknar kännedom om djupets härkomst och strukturen i sina egna tankar. Kanske är det bra, kanske är det sant, men för den självrådige besökaren ute i backar och på slätter växer förståelsen långsamt av sig själv och blir så personlig att den till slut inte kan delas utan går förlorad, varför även nästa generation får fundera över vilka svar som tycks passa på de många frågorna som aldrig sinar eller någonsin tar slut. Så har det varit alltifrån Arilds tid och så kommer det att förbli, ända till Ragnarök.

* * * * *